

**Η κοινωνική επανένταξη
ως αυτοτελές δικαίωμα
των κρατουμένων
– Αρχή διαλόγου –**

Καθηγητή Εγκληματολογίας
Γιάννη Πανούση

Μέσα σε μια βάρβαρη σιωπή

η μοναδική ανταπόκριση

Θ. Κωσταβάρας, Μουσική μέσα στη νύχτα

1. Προκαταρκτικές σκέψεις

1. Μολονότι ούτε ο Σωφρονιστικός Κώδικας (Ν. 2776/99: *Γενικές Αρχές*, άρθρα 1-7), ούτε ο Ποινικός Κώδικας (άρθρα 50 επ. *περί ποινών*) αναφέρονται ρητά ή εμμέσως στον όρο «κοινωνική επανένταξη», τόσο η σωφρονιστική πολιτική¹ όσο και οι εγκληματολόγοι² τη θεωρούν κρίσιμο (αν όχι αποκλειστικό) σκοπό της στερητικής της ελευθερίας ποινής. Υποχρεωμένοι εκ των πραγμάτων, και ιδίως λόγω της αποτυχίας των προηγούμενων στοχοθεσιών της *αναμόρφωσης* ή της *βελτίωσης* του κρατούμενου, στο να αναζητήσουν σε κάποιον άλλο «τελικό σκοπό» νόημα και περιεχόμενο του εγκλεισμού, οι μεν σωφρονιστικοί υπάλληλοι προσδίδουν «κοινωνική αποστολή» στο έργο της φύλαξης, οι δε εγκληματολόγοι, ως κοινωνικοί επιστήμονες, θέλουν ν' απο-δείξουν ότι «η κοινωνική ειρήνη» και συνοχή» κινδυνεύουν λιγότερο εάν οι outsiders μετατραπούν σε insiders.

Η επανακοινωνικοποίηση όμως των (ακοινώνητων; αντικοινωνικών; ακοινωνικών;) κρατουμένων, ιδίως των νέων, πέραν των θεωρητικών προβληματισμών και των πρακτικών δυσκολιών, στοιχίζει ακριβά στο λεγόμενο Κράτος Πρόνοιας.³ Γι' αυτό και πολλοί υποστηρίζουν ότι το βάρος αυτό μπορεί –εν μέρει– να αναλάβουν και μη-κρατικοί φορείς (παραπέμποντας έτσι συχνά στο «κοινοφελές έργο» των ιδιωτικών καταστημάτων κράτησης).

¹ Βλ. αντί άλλων Στ. Αλεξιάδης, *Σωφρονιστική*, δ' εκδ., Θεσ/κη 2001.

² Βλ. αντί άλλων Στ. Αλεξιάδης, *Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική*, 5^η εκδ., Σάκκουλας, Θεσ/κη 2006.

³ Βλ. αντί άλλων L. Vacquant, *Οι φυλακές της μιζέριας*, Πατάκης 2001.

Τα ερωτήματα που τίθενται από τις παραπάνω διαπιστώσεις είναι: 1) η επανένταξη είναι δικαίωμα, προνόμιο ή ευεργέτημα; 2) μπορεί η εν λόγω επανένταξη να ανατεθεί και να επιτευχθεί σε «ιδιωτικές φυλακές»; 3) για όσους θέλουν να επανενταχθούν θα αναγνωρισθεί δικαίωμα επανένταξης ως το δικαίωμα της δεύτερης ευκαιρίας;

Οι συνέπειες των όποιων απαντήσεων θα είναι κρίσιμες τόσο σε θεωρητικό όσο σε κοινωνικό και δικαιοπολιτικό επίπεδο.

2. Τα περί της φύσεως της φυλακής και της ιστορικής της πορείας έχουν καλύψει χιλιάδες σελίδες θεωριών (άλλοτε βάσιμων κι άλλοτε «ιδεολογικοποιημένων»)⁴. Χωρίς να προσπερνάει τα κείμενα αυτά νομίζω ότι ο σύγχρονος εγκληματολόγος πρέπει να ασχολείται περισσότερο με την αντεγκληματική πολιτική και λιγότερο με την «πολιτικο-ποίηση», του (έτσι κι αλλιώς αναποτελεσματικού), επιστημονικού του πεδίου. Θεωρώ θανάσιμο λάθος για μια επιστήμη το να μετατρέπεται σε κίνημα ή σε δέσμη ιδεών «καπελώνοντας» συχνά την εμπειρία και τα δεδομένα.⁵

Το κρίσιμο ερώτημα είναι αν –με όρους 21^{ου} και όχι 19^{ου} αιώνα– μπορούμε να αναγορεύσουμε σε δικαίωμα την κοινωνική επανένταξη του κρατούμενου.

Με την όποια απάντηση δεν αλλάζουμε τις σχέσεις εξουσίας και εξουσίασης αλλά με μια θετική απάντηση ίσως αλλάξουμε τη μοίρα έστω ενός (απο)φυλακιζόμενου.

⁴ Βλ. αντί άλλων *Μ. Φουκώ*, *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, Ράππα 1976, του *ίδιου*, *Ο Μεγάλος Εγκλεισμός*, Μαύρη Λίστα 1999, *Th. Mathiesen*, *Prison on trial*, Sage 1990.

⁵ Βλ. *Γ. Πανούσης*, *Ο ρόλος των εγκληματολόγων*, σε *ίδιου*, *Εγκληματολογικοί Ανα-στοχασμοί*, Νομική Βιβλιοθήκη 2009, σ. 48.

2. Τα κείμενα

Το *Σύνολο κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων* (Κοινωνία των Εθνών, 1934) διέπονταν από ανθρωπιστική διάθεση και στόχευαν στην ηθική τόνωση του κρατούμενου.⁶ *Οι Στοιχειώδεις κανόνες του ΟΗΕ* (1957) στόχευαν σε «αποδεκτούς στοιχειώδεις όρους διαβίωσης» και στην αμερόληπτη, χωρίς διακρίσεις εφαρμογή.⁷

Η Απόφαση (73) 5 για το Σύνολο των στοιχειωδών κανόνων (Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών 1973) αναφέρεται «στην εξασφάλιση του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας του κρατούμενου».⁸

Η Σύσταση R (87) 3 της Επιτροπής των Υπουργών των Κρατών - Μελών σχετικά με τους ευρωπαϊκούς σωφρονιστικούς κανόνες (Συμβούλιο της Ευρώπης 1987) «παροτρύνει τις σωφρονιστικές διοικήσεις να αναπτύξουν μια πολιτική, μια διαχείριση και μια πρακτική που να θεμελιώνονται στις σύγχρονες αρχές του σκοπού (:επανένταξης) και της επιείκειας»⁹ και ορίζει ρητά ως σκοπούς της μεταχείρισης «... την προστασία της αξιοπρέπειας, την ανάπτυξη αίσθησης υπευθυνότητας και την ανάληψη αρμοδιοτήτων που θα τους βοηθήσουν να επανενταχθούν στην κοινωνία...».¹⁰

⁶ Βλ. Γ. Πανούσης (επιμ.), Βασικοί κανόνες για τη μεταχείριση των κρατουμένων-Κώδικες, Εισ. Στ. Αλεξιάδης, Α. Σάκκουλας 1990, σ. 144, 152.

⁷ όπ. π., σ. 148, 152.

⁸ όπ. π., σ. 153.

⁹ όπ. π., σ. 149.

¹⁰ όπ. π., σ. 153.

Τέλος η Σύσταση *Rec (2006)*² (ως *Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες*) (Επιτροπή Υπουργών Συμβουλίου της Ευρώπης 11/1/06) ορίζει ότι «η ζωή στη φυλακή θα προσεγγίζει όσο το δυνατό περισσότερο τις θετικές όψεις της ζωής στην κοινότητα» (Τμ. I, 5) και ότι «η κάθε κράτηση θα οργανώνεται έτσι ώστε να διευκολύνει την επανένταξη στην ελεύθερη κοινωνία των ατόμων τα οποία έχουν στερηθεί την ελευθερία τους (Τμ. I, 6).¹¹

Από εθνικής σκοπιάς ο *AN 125/67* «Σωφρονιστικός Κώδιξ εκτελέσεως ποινών και ασφαλιστικών μέτρων» στο άρθρο 1 (:σκοπός της εκτελέσεως) προέβλεπε ότι «η εκτέλεση των ποινών και των ασφαλιστικών μέτρων αποσκοπεί κυρίως εις την κοινωνική αναπροσαρμογή των κρατουμένων δια της αγωγής και βελτιώσεως αυτών».¹²

Στην ίδια κατεύθυνση κινείτο και ο *N. 1851/89* αφού στο άρθρο 1 (: σκοπός της εκτέλεσης των στερητικών της ελευθερίας ποινών) προέβλεπε ότι «η εκτέλεση των ποινών αποβλέπει στην αγωγή των κρατουμένων και στην κοινωνική τους επανένταξη».¹³

Αντίθετα ο *ισχύων Σωφρονιστικός Κώδικας (N. 2776/99)* δεν αναφέρει καθόλου ως σκοπό της φυλάκισης την κοινωνική επανένταξη των εγκλείστων.¹⁴

¹¹ Βλ. *Στ. Αλεξιάδης*, *Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική*, 5^η εκδ., Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσ/κη 2006, σ. 440-441 –βλ. επίσης *P. V. Tournier*, *Loi pénitentiaire – Contexte et enjeu*, L' Harmattan 2007, σ. 60 επ.

¹² Βλ. *Γ. Πανούσης*, *Βασικοί κανόνες...*, όπ. π., σ. 152.

¹³ όπ. π., σ. 153.

¹⁴ Βλ. *Στ. Αλεξιάδης – Γ. Πανούσης*, *Σωφρονιστικοί Κανόνες*, Α. Σάκκουλας 2002, σ. 124-125.

3. Σωφρονιστική πολιτική

1. Καθώς ο σύγχρονος σκοπός της ποινής¹⁵ και ο σκοπός της στέρησης της ελευθερίας τείνουν να θέλουν να μετατρέψουν το «κακό» σε «καλό»¹⁶ (ή και τον «κακό» σε «καλό») υπάρχει κίνδυνος η απονομιμοποίηση του δεύτερου (nothing works) να επιστρέψει ως boomerang effect και να θέσει σε αμφισβήτηση τον πρώτο (abolitionism). Τα ερωτήματα πολλά.

Ο σκοπός της ποινής κατά το Ποινικό Δίκαιο και ο σκοπός της έκτισης της ποινής κατά το Σωφρονιστικό Δίκαιο μπορεί ή πρέπει να εναρμονιστούν;¹⁷ Η προστασία από το έγκλημα και η επανένταξη του εγκληματίσαντος πρέπει να ευθυγραμμίζονται;

Αυξάνοντας τις ποινές και μειώνοντας τις ευκαιρίες της επανένταξης πιστεύουμε πράγματι ότι περιορίζουμε την εγκληματικότητα;¹⁸ Μπορεί η ποινική πολιτική να είναι κατασταλτική και η σωφρονιστική πολιτική «θεραπευτική» στο πλαίσιο μιας σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής;¹⁹

Ποιο θα ήταν άραγε το περιεχόμενο της Σωφρονιστικής (επιστήμης) αν της αφαιρούσαμε τον κύριο σκοπό της που για πολλούς είναι η κοινωνική αναπροσαρμογή των κρατουμένων, απωλέσει δηλαδή τη «θεραπευτική

¹⁵ Βλ. αντί άλλων *N. Κουράκης*, Θεωρία της ποινής, Μια Εισαγωγή, Σάκκουλας, Θεσ/κη 2008.

¹⁶ Βλ. *Στ. Αλεξιάδης*, Εγκληματολογία, δ' εκδ., Σάκκουλας, Θεσ/κη 2004, σ. 44 επ.

¹⁷ Βλ. *Στ. Αλεξιάδης*, Προς αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος, Ποινικά-16, Α. Σάκκουλας 1983, σ. 62.

¹⁸ Βλ. *Ch. Murray*, Does prison work?, The IEA Health and Welfare Unit, Suffolk 1997, σ. 14, 20.

¹⁹ Πρβλ. *St. Plawski*, Droit pénitentiaire, Publication de l' Université de Lille III, χ. χρ., σ. 30-31 –πρβλ. *R. Martinson*, What works?, *Public Interest* 35, 1974, σ. 22-54.

της» πτυχή;²⁰ Τι θα γίνει αν ο χρόνος έκτισης έληξε αλλά ο σωφρονισμός απέτυχε;²¹ Και σε κάθε περίπτωση πως μετριέται/ αξιολογείται η επιτυχία/ αποτυχία του συστήματος «αναπροσαρμογής»; Με την ηθικοποίηση, τη μη-υποτροπή, τη μη-σύλληψη, την περιθωριοποίηση ή τον κοινωνικό αποκλεισμό αλλά χωρίς εγκληματικές πράξεις; Πόσο συμβατή είναι η τιμωρία στη φυλακή με παιδαγωγικές μεθόδους «ανάκαμψης»;²² Και κυρίως πως ακυρώνεται ο ιδρυματισμός;

Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά δεν είναι εύκολες.

Πρέπει όμως να συμφωνήσουμε επί της αρχής.

Η επανένταξη δεν συνιστά μια ανθρωπιστική άσκηση του σωφρονισμού²³ αλλά ένα «αναγκαίο μέτρο» άνευ του οποίου η φύλαξη θα ήταν αποκλειστικός στόχος και οι φύλακες αποκλειστικοί διαχειριστές της στερητικής της ελευθερίας ποινής. Άρα η τιμωρία θα ήταν «αυτοσκοπός».

Γι' αυτό ίσως και οι περισσότεροι εγκληματολόγοι αναζητούν εναγωνίως ένα ηθικό/ κοινωνικό/ πολιτικό έρεισμα δικαιολόγησης της φυλάκισης πλην βεβαίως του «εγκλεισμού ως τιμωρίας».

2. Η ομαλή επανένταξη, μέσω της μετεξέλιξης της φυλακής σε σχολείο μόρφωσης/ επιμόρφωσης, μπορεί να αποτελεί μόνιμη προγραμματική δήλωση όλων των Υπουργών Δικαιοσύνης²⁴ συγκρούεται όμως με ιδεολογικά, οικονομικά και εργασιακά προβλήματα της ελληνικής

²⁰ Βλ. Στ. Αναγνωστάκης, Σωφρονιστικό Δίκαιο, Θεσ/κη 1983, σ. 7, 8 –Εξ ου και η ταύτιση treatment ή treatment με «θεραπευτική αγωγή» –βλ. Ηλ. Δασκαλάκης, Η μεταχείριση του εγκληματία, 1981, σ. 1.

²¹ Βλ. Στ. Αναγνωστάκης, όπ. π., σ. 113 –Για τη «δεκτικότητα βελτίωσης» βλ. Χ. Δημόπουλος, Εισηγήσεις Εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη 2008, σ. 679.

²² Βλ. Στ. Αναγνωστάκης, Η δυνατότης σωφρονισμού του εγκληματίου, 1968, σ. 3.

²³ όπ. π., σ. 150.

²⁴ Βλ. Ν. Κουλούρης, Η κοινωνική επανένταξη της φυλακής, Νομική Βιβλιοθήκη 2009, σ. 16, 20.

κοινωνίας (υποδομές, οικονομική κρίση, ανεργία, ανασφάλεια) αλλά και με εσωτερικά προβλήματα της φυλακής (υπερφόρτωση, πολύχρωμος και πολύμορφος ποινικός πληθυσμός, διαφθορά).²⁵

Το συνδυαστικό μοντέλο ποινικής καταστολής και προνοιακής ή και ηθικοποιητικής παρέμβασης μάλλον αδικεί/ αποκλείει παρά ανταμείβει/ εντάσσει²⁶ (ίσως διότι λειτουργεί ως continuum).

Από την άλλη η αποκαταστατική θεωρία (rehabilitation theory) νομιμοποιεί τις μακροχρόνιες ποινές, μπορεί να εφαρμοστεί σε όλα τα μοντέλα (π.χ. απομονωτικό), να δικαιολογήσει ψυχοθεραπευτικές επεμβάσεις²⁷ ή να εντείνει τον κοινωνικό έλεγχο.²⁸

Η συμφιλίωση του ατόμου με την κοινωνία δεν επιτρέπεται όμως να γίνει μέσα από «κλινική μεταχείριση» του κρατούμενου.²⁹ Η εξατομίκευση της επανενταξιακής στόχευσης δεν ταυτίζεται με θεραπευτικές παρεμβάσεις στην προσωπικότητα του έγκλειστου³⁰ ή με επισώρευση νέων έμμεσων ποινών διαχείρισης.

Ο «επανενταξισμός» (réhabilitationnism) δεν πρέπει να εκφυλίζεται σε πειραματισμούς που προσβάλλουν τα δικαιώματα και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια του κρατούμενου.³¹ Ο εγκληματίας δεν είναι πάντοτε «άρρωστος» ή ανώμαλος για να χρειάζεται «επιδιόρθωση»

²⁵ όπ. π., σ. 29.

²⁶ Βλ. *N. Κουλούρης*, Επιτήρηση και Ποινική Δικαιοσύνη, Νομική Βιβλιοθήκη 2009, σ. 6-7, 41, 142.

²⁷ Βλ. *Kathryn Campbell*, Rehabilitation theory, σε *Mary Bosworth* (ed), Encyclopedia of prisons and correctional facilities, vol. 2, Sage 2005, σ. 831 επ.

²⁸ όπ. π., σ. 833.

²⁹ Βλ. *Jean-Hervé Syr*, Punir et réhabiliter, economica 1990, σ. 89.

³⁰ όπ. π., σ. 90.

³¹ όπ. π., σ. 92-93.

ή «εξυγίανση». Ούτε η φυλακή είναι «αναμορφωτικό στρατόπεδο συγκέντρωσης αποκλινόντων ατόμων».

Ο όρος «κοινωνική ανα-προσαρμογή» μπορεί να οδηγήσει σε ιδεολογικές παρανοήσεις ή σε ανεπίτρεπτους πειραματισμούς.³² Περισσότερο κρίσιμο είναι να αποφύγουμε μέσα στη φυλακή την πλήρη αποκοινωνικοποίηση του έγκλειστου.³³

Αν η «μεταχείριση» περιοριζόταν σε «ανάπτυξη δράσεων πάνω στον εγκληματία»³⁴ τότε όλη η σωφρονιστική/ αντεγκληματική πολιτική θα μπορούσε να επικεντρωθεί πάνω στα ατομικά χαρακτηριστικά του δράστη.³⁵ Μπορεί η σωφρονιστική να γεννιέται μαζί με την έννοια της εξατομικευμένης βελτίωσης (amendement) και προσαρμογής (réadaptation),³⁶ όμως η ηρεμία και ασφάλεια (tranquillité et sécurité)³⁷ ευνοούν την τάξη μέσα στα καταστήματα χωρίς να εγγυώνται την επανένταξη. Η ομαλοποίηση (normalization)³⁸ σε κλειστό σύστημα δεν είναι άλλωστε συμβατή με την κανονική ελεύθερη ζωή ενός ανθρώπου.

³² Βλ. *Th. Lenckner*, Ποινική Δίκη και Κοινωνικοποίηση Εγκληματιών, *ΠοινΧρ* ΛΒ' (1982), σ. 3-4.

³³ όπ. π., σ. 4.

³⁴ Βλ. *Ηλ. Δασκαλάκης*, Η μεταχείριση του εγκληματία, τ. Α', Α. Σάκκουλας 1981, σ. 1 –*Α. Χάιδου*, Το σωφρονιστικό σύστημα, Νομική Βιβλιοθήκη 2002, σ. 26 επ., *Στ. Αναγνωστάκης*, όπ. π., σ. 5, 9 – βλ. και *Στ. Αναγνωστάκης*, Η δυνατότης σωφρονισμού του εγκληματίου, 1968, σ. 6 επ., 61-63.

³⁵ Βλ. *Ηλ. Δασκαλάκης*, όπ. π., σ. 25, *Α. Χάιδου*, όπ. π., σ. 26, *Στ. Αναγνωστάκης*, Σωφρονιστικό Δίκαιο, όπ. π., σ. 109 επ., *Στ. Αναγνωστάκης*, Η δυνατότης, όπ. π., σ. 32-38.

³⁶ Βλ. *J. Léauté*, Criminologie et science pénitentiaire, Puf, Paris 1972, σ. 88, 101, 699.

³⁷ Βλ. *Mart. Herzog-Evans*, Droit de la sanction pénitentiaire, Dalloz, Paris 2004, σ. 27.

(Βλ. *D. Scott*, The changing face of the english prison..., σε *Yv. Jewkes* (ed.), Handbook of Prisons, Devon 2007, σ. 55 –βλ. και *Ch. Logan*, Private prisons, Oxford 1990, σ. 254.

Η αναγκαία ψυχολογική υποστήριξη του κρατούμενου δεν λύνει τους κοινωνικούς όρους που θα αντιμετωπίσει ως απ-ελεύθερος στην πραγματική ζωή.³⁹ Άλλο ο εθισμός σε νομοταγή διαβίωση (μέσα από την αυτοθωράκιση αλλά και τον σεβασμό της προσωπικότητας και των δικαιωμάτων του από τρίτους) κι άλλο η ατομική «αγωγή» και «βελτίωσή» του.⁴⁰

Αν οι συνθήκες στη φυλακή πρέπει να προσομοιάζουν με αυτές της ελεύθερης ζωής⁴¹ τότε και το δικαίωμα στη (δεύτερη) ζωή, δηλαδή στην επανένταξη πρέπει να εντάσσεται στη σωφρονιστική στρατηγική.

Αναπόσπαστο μέρος του ελάχιστου(;) κεκτημένου σωφρονιστικής νομιμότητας⁴² και της σωφρονιστικής πολιτικής πρέπει συνεπώς να γίνει η αναγνώριση στην καθημερινή διαβίωση, και όχι στις χάρτινες διακηρύξεις, του δικαιώματος στην επανένταξη.

³⁹ Πρβλ. *Cl. Hollin and Ch. Bilby*, Addressing offending behaviour: “What works” and beyond, σε “Handbook...”, όπ. π., σ. 609.

⁴⁰ Βλ. *Στ. Αλεξιάδης*, Προς αναμόρφωση..., όπ. π., σ. 65-66.

⁴¹ Βλ. *Γ. Πανούσης*, Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση, Α. Σάκκουλας 1989.

⁴² Βλ. *Χ. Δημόπουλος*, Εισηγήσεις Εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη 2008, σ. 155, 157.

Στην ουσία δεν πρόκειται για επιχείρηση ηθικής βελτίωσης αλλά για ατομική βιο-κοινωνική θωράκιση μη-παραβίασης των κανόνων.⁴³ Η, δια της απαγγελίας και εκτέλεσης της ποινής, βελτίωση⁴⁴ αποτυγχάνει όταν ο κατάδικος υποτροπιάζει, όταν δηλαδή η κοινωνική πτυχή της ποινικοσωφρονιστικής πολιτικής δεν λειτουργήσει σωστά.⁴⁵ Η ποινή-τιμωρία και η ποινή-αγωγή δεν απέδωσαν⁴⁶ γι' αυτό και πρέπει να επανεξετασθούν τα συστήματα μεταχείρισης τόσο στο πλαίσιο όσο και στο άτομο.

⁴³ Πρβλ. *G. Stefani, G. Levasseur, R. Jambu-Merlin, Criminologie et science pénitentiaire*, 4éd., Dalloz, Paris 1976, σ. 270.

(Βλ. *Μ. Μπακατσούλας*, Γενικά Αρχαία Σωφρονιστικής, Α. Σάκκουλας, χ.χρ., σ. ε', στ'.

(όπ. π., σ. 21.

⁴⁶ όπ. π., σ. 84.

4. Η επανένταξη ως δικαίωμα;

1. Αν ανατρέξουμε στα κοινωνικά δικαιώματα θα διαπιστώσουμε ότι το Σύνταγμά μας συμ-περιλαμβάνει και την κοινωνική προστασία τους (άρθρο 25).⁴⁷

Όλα όμως αυτά φαίνεται να αφορούν τους εν ελευθερία τελούντες.

Τα κοινωνικά δικαιώματα των κρατουμένων προβλέπονται μεν στο Σωφρονιστικό Κώδικα (π.χ. άρθρα 34επ., 40επ.) αλλά συνήθως περιορίζονται ή περικόπτονται για λόγους ασφαλείας των καταστημάτων. Τα δικαιώματα υποχωρούν μπροστά στους εγγενείς κινδύνους ή τις φυλακτικές φοβίες.

Οι όποιοι αναγκαίοι ή σύμφυτοι ή εγγενείς περιορισμοί, πέραν της φυσικής ελευθερίας, δεν μπορούν να ακυρώσουν το δικαίωμα στην επανένταξη,⁴⁸ ως συμβατό με το άρθρο 2§1 του Συντάγματος,⁴⁹ ούτε όμως και να χρησιμοποιήσουν «το ιδεώδες της κοινωνικής επανένταξης» για νομιμοποίηση ολοκληρωτικών μεθόδων μέσα στη φυλακή (όπως γινόταν στο παρελθόν με διατύπωση σκοπών του τύπου «η εξύψωση του εθνικού φρονήματος» ή «η εθνική διαπαιδαγώγηση».⁵⁰

⁴⁷ Βλ. Στ. Αλεξιάδης, Γ. Πανούσης, Σωφρονιστικοί Κώδικες, Α. Σάκκουλας 2002, σ. 196 επ., 200 επ. Για την ευθύνη του κράτους στη μέριμνα των αβοήθητων βλ. Rolf Grawert, Κοινωνικό κράτος και κοινωνικά δικαιώματα, Α. Σάκκουλας 1997, σ. 19, 25

⁴⁸ Βλ. Στ. Αλεξιάδης, Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων σε διάλογο, *ΠοινΧρ* ΛΘ' (1989), σ. 788 επ.

⁴⁹ Βλ. Αντ. Μανιτάκης, Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων και η δικαστική προστασία τους, *ΠοινΧρ* ΛΘ' (1989), σ. 179.

⁵⁰ Βλ. Στ. Αλεξιάδης, Προς αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος, *Ποινικά*-16, Α. Σάκκουλας 1983, σ. 27.

Ο κρατούμενος δεν υποχρεούται «να δεχτεί ή να ανεχτεί» μέτρα κοινωνικής του αποκατάστασης⁵¹ αλλά δικαιούται να απαιτεί την αναγόρευσή του ως *subjectum* (υποκείμενο ελευθερίας και ηθικής) ακόμα κι όταν βρίσκεται στη φυλακή και να μην υποβαθμίζεται σε *subjectus*, δηλαδή σε υπάκουο, υποτελές, άβουλο ον, το οποίο πρέπει να ανασυναρμολογηθεί.⁵²

2. Η εγκατάλειψη από το Σωφρονιστικό Κώδικα των «ωφελιμιστικού χαρακτήρα θεωρητικών διακηρύξεων» (π.χ. περί αγωγής, κοινωνικής επανένταξης κ.λπ.)⁵³ και των πατερναλιστικού-προστατευτικού χαρακτήρα παρεμβάσεων του Κράτους στην προσωπικότητα του κρατούμενου⁵⁴ «απελευθερώνει» τη φυλακή από στερεότυπα ή ανταποδοτικές (δυσ)λειτουργίες και επικεντρώνεται σ' ένα «συστηματικό, ευσύννοπτο, με ξεκάθαρη έκφραση χάρτη δικαιωμάτων».⁵⁵ Η διευκρίνιση των όρων (π.χ. μεταχείριση), των συνθηκών έκτισης των ποινών, της νομιμότητας, της ισότητας και της έννομης προστασίας (άρθρα 1-7) εξασφαλίζουν καλύτερα την αξιοπρέπεια των έγκλειστων από οποιονδήποτε «κρατικό φιλανθρωπισμό».

⁵¹ Βλ. Στ. Αλεξιάδης, Έκθεση παρατηρήσεων στο «Σχέδιο Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων», σε «Ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας», Ποινικά-27, Α. Σάκκουλας 1988, σ. 112.

(Πρβλ. Κ. Δουζίνας, Το τέλος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Παπαζήσης 2006, σ. 304-305, 308, 312.

⁵³ Βλ. Στ. Αλεξιάδης – Γ. Πανούσης, Σωφρονιστικοί Κανόνες, Α. Σάκκουλας 2002, σ. 124.

⁵⁴ όπ. π., σ. 125.

⁵⁵ όπ. π., σ. 100.

Κατοχυρωμένος (όσο είναι δυνατό μέσα σε «άβατα») από αυθαιρεσίες και καταχρήσεις των οργάνων, ο κρατούμενος έχει τη δυνατότητα να αξιοποιήσει τις ευκαιρίες που του παρέχουν άλλες διατάξεις του Σωφρονιστικού Κώδικα (π.χ. *μορφωτικά προγράμματα* άρθρα 34επ., *εργασία* άρθρα 40επ., *επικοινωνία* άρθρα 51επ.) και να προετοιμαστεί/ «θωρακιστεί» καλύτερα για την έξοδό του.⁵⁶ Να αναλάβει δηλαδή με καλύτερους όρους την κοινωνική του ευθύνη στη συμβίωση.⁵⁷

Αφού όμως ο κρατούμενος κρατάει στα χέρια του τα κλειδιά της αποφυλάκισής του (υπό όρους απόλυσης)⁵⁸ ή και της δημιουργικής χρήσης του φυλακισμένου χρόνου,⁵⁹ τότε η Πολιτεία οφείλει να του παράσχει όλα τα αναγκαία μέσα. Αν η «κοινωνική επανένταξη» είναι ατομικό δικαίωμα του έγκλειστου τότε πρέπει η σωφρονιστική διοίκηση να τον διευκολύνει στην άσκηση των λοιπών δικαιωμάτων (π.χ. δικαίωμα στην εκπαίδευση, στην εργασία, στον ελεύθερο χρόνο, στην επικοινωνία, στις άδειες κ.λπ.).⁶⁰ Εάν αντίθετα η άσκηση των λοιπών δικαιωμάτων προσκρούει (πραγματικά ή προσχηματικά) άλλοτε στην ασφάλεια του καταστήματος⁶¹ κι άλλοτε στην έλλειψη χώρων και προσωπικού⁶² τότε έχει ακυρωθεί στην πράξη η δυνατότητα «αυτο-επαν-ένταξης».

⁵⁶ Βλ. σχετική πλούσια βιβλιογραφία σε *Χαρ. Δημόπουλος* (επιμ.), Σωφρονιστική Νομοθεσία, Νομική Βιβλιοθήκη 2005 (κατ' ιδίαν άρθρα).

⁵⁷ Βλ. άρθρο 2 Σωφρ. Κ.

(Βλ. *Γ. Πανούσης*, Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση, όπ. π., σ. 20 επ.

⁵⁹ Βλ. *Μ. Μαυρής*, Το πανοπτικό του χρόνου, Τυπωθήτω 2003.

⁶⁰ Βλ. άρθρο 4 Σωφρ. Κ. «Κατά την εκτέλεση της ποινής δεν περιορίζεται κανένα άλλο ατομικό δικαίωμα των κρατούμενων εκτός από το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία».

⁶¹ Βλ. άρθρο 7 §3-4 Σωφρ. Κ.

(Βλ. *Γ. Πανούσης*, Φυλακή: εκ-τοπισμός ή συγ-χώρεση;, *Νομικό Βήμα* 2004, τ. 52, τ. 8, Σεπτ., σ. 1345.

Το χειρότερο βέβαια θα είναι αν η άσκηση των λοιπών δικαιωμάτων «χρησιμοποιείται» από το σωφρονιστικό προσωπικό ή ως *αμοιβή-προνόμιο* προς τους «πειθαρχημένους κρατούμενους»⁶³ ή ως *ευεργέτημα* στους «παρέχοντες υπηρεσίες» συνεργαζόμενους κρατούμενους.⁶⁴

Το δικαίωμα στην αυτο-επαν-ένταξη του κρατούμενου είναι στην πραγματικότητα ένα *δικαίωμα-ομπρέλλα*,⁶⁵ το οποίο συγκροτείται από όλα τα άλλα προβλεπόμενα στα σωφρονιστικά κείμενα δικαιώματα αλλά και από τους φυσικούς και ηθικούς όρους διαβίωσης στη φυλακή.⁶⁶ Διπλή αντίφαση:

- να ισχυρίζεται κανείς ότι σε μια καταπιεστική, διεφθαρμένη, υπεράνω νόμου φυλακή θα μπορεί ο (κάθε) κρατούμενος να προετοιμάσει την κοινωνική του επάνοδο, αφού σ' ένα μη-φυσιολογικό πλαίσιο δεν ανθούν συνολικές ομαλές συμπεριφορές ή ευοίωνες προοπτικές.⁶⁷
- να θεωρούμε τον έγκλειστο ως παρεκκλίνοντα που χρήζει «ευθυγράμμισης» κι από την άλλη να του αναγνωρίζουμε δικαιώματα και υπευθυνότητα.⁶⁸

⁶³ Βλ. άρθρο 67 Σωφρ. Κ.

⁶⁴ Βλ. Γ. Πανούσης, Ποιος ο διαφθορεύς του κρατούμενού μας, *ΠοινΔικ* 3/2004, σ. 322 επ.

⁶⁵ Πρβλ. με «δικαίωμα στην ασφάλεια» σε *Ι. Μανωλεδάκης*, Δημοκρατία – Ελευθερία – Ασφάλεια. Το τρίπτυχο της ιδανικής πολιτείας, σε Τιμητικό Τόμο για τον Ι. Μανωλεδάκη, τομ. Ι., Σάκκουλας, Θεσ/κη 2005, σ. 59.

⁶⁶ (Βλ. *Ηλ. Δασκαλάκης*, Η μεταχείριση του εγκληματία, όπ. π., σ. 64-65.

⁶⁷ Βλ. Γ. Πανούσης, Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση, όπ. π., σ. 15 επ.

⁶⁸ Πρβλ. *J. Pratt*, Punishment and Civilization, Sage 2002, σ. 91.

Αν η κοινωνική αποκατάσταση συνιστά μέρος του σεβασμού και της προστασίας της αξίας του ανθρώπου-κρατούμενου⁶⁹ κι αν αποτελεί τον αποκλειστικό σκοπό της έκτισης της ποινής⁷⁰ δεν αρκεί η εκούσια συνεργασία του κρατούμενου⁷¹ αλλά επιβάλλεται η αναγνώριση στον κρατούμενο αυτοτελούς δικαιώματος-ομπρέλλα (κι όχι μόνο αναγνώρισης των επιμέρους δικαιωμάτων π.χ. στην εργασία, στην εκπαίδευση κ.λπ.).

Η αναγνώριση όλων των δικαιωμάτων, στο όνομα της ανθρωπιάς (humanity) και της «εγγενούς αξιοπρέπειας του ανθρώπινου προσώπου (inherent dignity et human person), χωρίς αναφορά σε αναμόρφωση (reformation) ή κοινωνική αποκατάσταση (social rehabilitation) είναι δυνατή.⁷² Αρκεί να μην κατισχύει η τάξη στο κατάστημα των αναγκαίων σε μια «δημοκρατική (ακόμα και «κλειστή») κοινωνία» περιορισμών⁷³ στον τρόπο χρήσης των δικαιωμάτων.

Διαφέρει το γεγονός ότι η επιτυχής πορεία προς την επανένταξη μπορεί να επιφέρει θετικές εξατομικευμένες συνέπειες για τον κρατούμενο (π.χ. τοποθέτηση σε εργασία, σε ημιελεύθερο καθεστώς, άδειες, υπό όρους απόλυση) από την αυτοτελή άσκηση δικαιώματος αποκατάστασης.⁷⁴

⁶⁹ Πρβλ. *Αγγ. Πιτσελά*, Η κοινωνική αρωγή στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης, Σάκκουλας, Θεσ/κη 2004, σ. 32.

⁷⁰ *όπ. π.*, σ. 32.

⁷¹ *όπ. π.*, σ. 32.

(Βλ. *H.-J. Bartsch*, Human Rights and detention –An introduction, σε “Droits fondamentaux et détention pénale”, 1993, σ. 20.

⁷³ *όπ. π.*, σ. 22.

⁷⁴ Βλ. *P. Mbanzoulou*, La réinsertion sociale des détenus, Paris 2000, σ. 36 επ.

3. Τα ωφελμιστικά συστήματα (utilitarian models) απέτυχαν τόσο στη βελτίωση όσο και στην επανένταξη⁷⁵ γι' αυτό και τα ουδέτερα συστήματα (justice ή confinement models)⁷⁶ όπου –δια του σεβασμού της νομιμότητας και των δικαιωμάτων– δίνεται η δυνατότητα στον κρατούμενο να χαράξει το δικό του δρόμο προς την (επαν)ένταξή του (εντασσόμενος σε ειδικά προγράμματα ή δράσεις).

Στο σημείο αυτό πρέπει να προβληματιστούμε αν μπορεί να αναγνωριστεί οιονεί– δικαίωμα συμμετοχής του κρατούμενου σε προγράμματα αποκατάστασης (rehabilitation programs) και αντίστοιχη υποχρέωση της σωφρονιστικής διοίκησης στο να τα προσφέρει στο πλαίσιο της κοινωνικής πολιτικής (χωρίς όμως να υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο);⁷⁷

Δεν είναι ακόμα δεκτή η εξομοίωση του δικαιώματος στην ιατρική φροντίδα, στην τροφή ή στην ψυχολογική υποστήριξη με το «δικαίωμα στην επανένταξη»⁷⁸ αλλά δεν πρέπει να γίνει αποδεκτή η άποψη ότι χωρίς κανένα πρόγραμμα είναι δυνατή η διακηρυσσόμενη επανένταξη και κατόπιν τούτου η φυλακή δεν είναι υποχρεωμένη –επικαλούμενη «λόγους ασφαλείας»– να παράσχει ουδεμία δυνατότητα στον έγκλειστο.

Αν η υποχρεωτική αναμόρφωση μπορεί να καταλήξει σε βασανιστήριο το ίδιο ισχύει και για την πλήρη απανθρωποίηση του κρατούμενου ο οποίος θέλει να βελτιωθεί σε κάποιον τομέα αλλά δεν του παρέχονται τα μέσα

⁷⁵ Βλ. Στ. Αλεξιάδης, Σωφρονιστική, δ' εκδ., Σάκκουλας, Θεσ/κη 2001, σ. 82 και τις εκεί παραπομπές στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, ΟΗΕ 1966 και στην Αμερικανική Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα 1969.

⁷⁶ Βλ. Στ. Αλεξιάδης, όπ. π., σ. 81.

⁷⁷ Βλ. John W. Palmer, Constitutional rights of prisoners, 4th ed., Anderson publ. co., Cincinnati 1991, σ. 155 επ.

(όπ. π., σ. 159, 161.

(εντός και εκτός της φυλακής).⁷⁹

Το δικαίωμα στην επανένταξη συμ-περιλαμβάνει εξατομικευμένη και «ελαστική» δικαστική απόφαση, ειδικά καταστήματα, εξειδικευμένο προσωπικό, επιστημονική κατάταξη και προσωπικό σωφρονιστικό status κάθε κρατούμενου κ.ο.κ. Το δικαίωμα αυτό θα βοηθήσει τους κρατούμενους να βοηθήσουν τους εαυτούς τους.⁸⁰

Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι το nothing works κυρίως αναφέρεται στα προγράμματα επανένταξης.⁸¹

4. Είναι εφικτό η σωφρονιστική διοίκηση να ενθαρρύνει τον αυτο-σεβασμό και την αίσθηση υπευθυνότητας (ως στόχους της κοινωνικής επανένταξης) και να εγγυηθεί την εργασιακή/ επαγγελματική αποκατάσταση και τους δεσμούς με την κοινωνία (οικογένεια, παρέα, σχέσεις) (ως μέσα κοινωνικής επανένταξης)⁸² χωρίς να χρησιμοποιεί ελαστικά κριτήρια «προσαρμογής»;⁸³

Η μετατροπή μιας φυλακτικής ποινής όπως αυτή της στερητικής της ελευθερίας σε αντεγκληματική πρόληψη δεν είναι ζήτημα μόνο

⁷⁹ Βλ. *J. Léauté*, όπ. π., σ. 758 –Βλ. επίσης εξαιρετικό οδηγό με χρήσιμες πληροφορίες του Κέντρου Επανένταξης Αποφυλακισομένων «Επάνοδος», επιστ. επιμ. *Σ. Φασούλα, Β. Τσιλιμγκάκη, Α. Διακάκη*, Μετά την αποφυλάκιση –Οδηγός για τους αποφυλακισομένους, πρόλογος *Ν. Κουράκης*, Α. Σάκκουλας 2009.

⁸⁰ Πρβλ. *Μ. Ιγκνάτιεφ*, Τα ανθρώπινα δικαιώματα ως πολιτική και ως ιδεολογία, μτφ. Ελ. Αστερίου, Καστανιώτης 2004, σ. 104.

⁸¹ Πρβλ. *J. W. Doig*, The uses of government power: corrections as both typical and extreme, σε *J. W. Doig* (ed), *Criminal Corrections: ideals and realities*, Lexington Books, Mass 1983, σ. 4.

(Βλ. *P. Williams*, Treatment of detainees –Examination of issues relevant to detention by The United Nations Human Rights Committee, Henry Dunant Institute, Geneva 1990, σ. 54-55.

⁸³ Πρβλ. *Ed. Zamble, Fr. Porporino*, Coping, Behavior and Adaptation in Prison Inmates, Springer – Verlag, NY 1988, σ. 45, 104 επ.

σωφρονιστικών τεχνικών αλλά και ωρίμανσης του ίδιου του υποκειμένου.⁸⁴ Χρειάζεται όμως και θεσμική υποστήριξη.

Πρέπει δηλαδή το δικαστήριο να υποχρεώσει το σωφρονιστικό σύστημα να «επανεντάξει» τους κρατούμενους και να μην περιορίζεται στο να το ελέγχει όταν τους εξουθενώνει και τους μειώνει τις δυνατότητες ομαλής επανόδου.⁸⁵

Το νομικό καθεστώς (legal status) των Σωφρονιστικών Κανόνων (Prison Rules) δεν πρέπει να αφορά μόνο «στη διαχείριση οδηγιών και εγκυκλίων»⁸⁶ και να μην αφήνει περιθώρια στον κρατούμενο να απευθυνθεί στη Δικαιοσύνη⁸⁷ όχι για την παραβίαση επιμέρους διατάξεων αλλά για τη μη-εφαρμογή του θεμελιώδους σκοπού της κοινωνικής επανένταξής του. Οφείλει να αναλάβει ένα σαφές κοινωνικό καθήκον (πέραν του σεβασμού των δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας),⁸⁸ αποφεύγοντας αρνητικές συνθήκες στην έκτιση των ποινών και βάνανυση μεταχείριση που περιορίζουν και δεν διευρύνουν «τις δυνατότητες ελευθερίας» και αξιοπρέπειας.⁸⁹ Άρα το σωφρονιστικό δίκαιο –όπως

⁸⁴ Βλ. *P. Mbanzoulou*, όπ. π., σ. 17.

⁸⁵ Πρβλ. υπόθεση *Rugh v. Lock*, σε *A. J. Fowles*, *Prisoners' Rights in England and the United States*, Avebury, Aldershot 1989, σ. 133. Για τα αιτήματα των ίδιων των κρατουμένων ως προς τη μετασωφρονιστική μέριμνα βλ. *N. Πατούρης*, Τα αιτήματα των φυλακισμένων του Κορυδαλλού και οι κανόνες του Συμβουλίου της Ευρώπης και των Ηνωμένων Εθνών για τη μεταχείριση των κρατουμένων, *NoB* 1982, σ. 622 επ.

⁸⁶ Βλ. *Nancy Loucks*, *Prison Rules: a working Guide*, Prison Reform Trust, London 2000, σ. 7.

⁸⁷ Βλ. άρθρο 6 Σωφρ. Κ. για έννομη προστασία.

⁸⁸ Βλ. *N. Loucks*, όπ. π., σ. 22 –βλ. γενικότερα *K. Κωνσταντινίδη*, Ποινικό Δίκαιο και ανθρώπινη αξιοπρέπεια, Α. Σάκκουλας 1987, σ. 19 επ.

⁸⁹ Βλ. *C. Prittowitz*, Προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας μέσω του ποινικού δικαίου ή από το ποινικό δίκαιο;, σε *I. Μανωλεδάκης*, *G. Prittowitz* (eds), *Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας*, Θεσ/κη 1997, σ. 22, 27.

άλλωστε και το ποινικό δίκαιο⁹⁰– πρέπει να συνιστά μέτρο ελευθερίας όλων των πολιτών ως συναινούντων υποκειμένων δικαίου,⁹¹ αφού οφείλει να αντισταθμίζει τις αρνητικές συνέπειες της φυλακοποίησης και της ιδρυματοποίησης.⁹²

Η υποχρεωτική (ωφελμιστική;) παρέμβαση «υπέρ της (κοινωνικής) αναμόρφωσης, βελτίωσης, αναπροσαρμογής» της προσωπικότητας του κρατούμενου-ανθρώπου (π.χ. με υποχρεωτική εργασία) θα ήταν προφανώς αντισυνταγματική αφού θα προσέκρουε στο άρθρο 2 §1 και στο άρθρο 5 §1 του Συντάγματος.⁹³ Η αξιοπρέπεια των κρατουμένων – ανθρώπων δεν διαφέρει σε τίποτα, είναι *ισότιμη*,⁹⁴ με εκείνη των ελεύθερων ανθρώπων καθώς στοχεύει στη διαμόρφωση «μετα-ταυτότητας» ύστερα από την αποφυλάκισή του.⁹⁵

(Βλ. *M. Καϊάφα – Γκμπάντι*, Ανθρώπινη αξιοπρέπεια: προστατευόμενο ή και απειλούμενο από το ποινικό δίκαιο μέγεθος;, σε «Η ποινική προστασία...», όπ. π., σ. 38.

⁹¹ όπ. π., σ. 57 –πρβλ. και *N. Παρασκευόπουλος*, Η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας: σημεία εξασθένησης, σε «Η ποινική προστασία...», όπ. π., σ. 75.

⁹² Βλ. *G. Bemann*, Έκτιση της ποινής και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, σε «Η ποινική προστασία...», όπ. π., σ. 119.

⁹³ Βλ. *Στ. Αλεξιάδης*, Σωφρονιστική, όπ. π., σ. 83.

⁹⁴ Βλ. *Στ. Αλεξιάδης*, Η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας κατά την έκτιση της ποινής, σε «Η ποινική προστασία...», όπ. π., σ. 132.

⁹⁵ Πρβλ. *Kl. Lüderssen*, Επανακοινωνικοποίηση και ανθρώπινη αξιοπρέπεια, σε «Η ποινική προστασία...», όπ. π., σ. 148 επ.

5. Ιδιωτική επανένταξη;

1. Ορισμένοι ισχυρίζονται ότι ο ιδιωτικός τομέας μπορεί να προσφέρει περισσότερες δυνατότητες/ ευκαιρίες στον κρατούμενο για επανένταξη (π.χ. συμβόλαια με κίνητρα «παραγωγικότητας»⁹⁶. Δεν πρέπει όμως η αμφισβήτηση του επανενταξιακού ιδεώδους (rehabilitative ideal) να μας οδηγεί στη δοξολόγηση του ιδιωτικού συστήματος.⁹⁷ Άλλης τάξης θέμα είναι η επανεξέταση του Κοινωνικού Συμβολαίου, του Κοινωνικού Κράτους και του Προνοιακού Μοντέλου Δικαιοσύνης (welfare model of justice)⁹⁸ και άλλης τάξης η αναζήτηση διεξόδων με ατομικά συμβόλαια κρατουμένων. Άλλωστε η σύγκρουση ιδιωτικοοικονομικών συμφερόντων και ποινικής φιλοσοφίας μπορεί εύκολα να καταλήξει σε αλλοίωση (dénaturation) της δημόσιας ποινής.⁹⁹

Δεν θα μας απασχολήσει η γενική προβληματική για την αναγκαιότητα(;) ίδρυσης ιδιωτικών φυλακών στο πλαίσιο μιας παγκοσμιοποιημένης (;) σωφρονιστικής πολιτικής¹⁰⁰ ή ως «μεταφορά των κρατικών λειτουργιών στον ιδιωτικό τομέα».¹⁰¹ Αυτό που θέλουμε να υπογραμμίσουμε είναι ότι οι ιδιωτικές φυλακές συνιστούν το προϊόν μιας αντιαποκαταστατικής

⁹⁶ Πρβλ. *M. Ryan and T. Ward*, Privatization and the penal system, Open University Press, Milton Keynes 1989, σ. 24, 74.

⁹⁷ Πρβλ. *Adr. James, A. Keith Bottomley, Al. Liebling, E. Clare*, Privatizing prisons – Rhetoric and Reality, Sage 1997, σ. 26.

⁹⁸ όπ. π., σ. 37.

⁹⁹ Πρβλ. *J. L. Vullierme*, La gestion privée des établissements pénitentiaires: définition économique et argumentation philosophique, σε “Les prisons dites privées”, Presses Universitaires d’ Aix-Marseille 1987, σ. 88-89.

¹⁰⁰ Βλ. μ.ά. *X. Δημόπουλος*, Ιδιωτικές φυλακές, Νομική Βιβλιοθήκη 2002, *Στ. Αλεξιάδης*, Η ιδιωτικοποίηση των φυλακών, Εγκληματολογικά-9, Α. Σάκκουλας 1995, *Ch. Logan*, Private prisons – Cons and pros, Oxford University Press, N.Y.-Oxford 1990.

¹⁰¹ Βλ. *X. Δημόπουλος*, όπ. π., σ. 15.

τάσης (anti-rehabilitation) όπου η αχρήστευση υπερτερεί της όποιας πρόληψης/ ένταξης (αφού η αναμόρφωση έτσι κι αλλιώς δεν λειτουργεί).¹⁰² Η οργάνωση, διοίκηση, λειτουργία της φυλακής δεν είναι ένα τεχνικό ζήτημα το οποίο στερείται κοινωνικών/ αξιολογικών στόχων και κοινωνικής πολιτικής ή και πολιτικής ευθύνης.¹⁰³ Το κοινωνικό κόστος για την επανένταξη είναι υπόθεση του Κράτους να το καταβάλει και όχι των ιδιωτών να το περιορίσουν.¹⁰⁴

Ας μην ξεχνάμε ότι η ποιοτική αξιολόγηση των φυλακών αυτών δεν γίνεται με δείκτες που αναφέρονται στην επιτυχημένη επανένταξη αλλά στην ασφάλεια, τις υπηρεσίες, τα οικονομικά στοιχεία κ.λπ.¹⁰⁵

Η σύγκρουση αναμορφωτικών/ επανενταξιακών στόχων και κερδοσκοπίας είναι δεδομένη στις «ιδιωτικές φυλακές».¹⁰⁶ Δεν αναφερόμαστε βέβαια σε κοινοτικά παραδείγματα¹⁰⁷ ή σε φιλανθρωπικές δράσεις¹⁰⁸ αλλά σε ιδιωτικά καταστήματα όπου μόνον το Κράτος και οι επιχειρηματίες κερδίζουν μέσω της εκμετάλλευσης της σωφρονιστικής εργασίας των κρατουμένων.¹⁰⁹ Να σημειωθεί ότι οι prison business δεν στερούνται φαινομένων διαφθοράς και παράνομων συναλλαγών.¹¹⁰

¹⁰² όπ. π., σ. 35-36.

¹⁰³ Βλ. *Τ. Τζαννετάκη*, Οι ιδιωτικές φυλακές και τα όρια αμφισβήτησης της λειτουργίας του Κράτους, σε «Αντεγκληματική Πολιτική», 1994, σ. 442-443, 446.

¹⁰⁴ όπ. π., σ. 453.

¹⁰⁵ Βλ. *Χ. Δημόπουλος*, όπ. π., σ. 194 επ., *Στ. Αλεξιάδης*, Η ιδιωτικοποίηση..., όπ. π., σ. 71 επ., *Ch. Logan*, όπ. π., σ. 42, 119 επ.

¹⁰⁶ Βλ. *Χ. Δημόπουλος*, Ιδιωτικές φυλακές, όπ. π., σ. 17, 77, 94, 151, 155, 195.

¹⁰⁷ όπ. π., σ. 47 επ.

¹⁰⁸ Βλ. *Στ. Αλεξιάδης*, Η ιδιωτικοποίηση..., όπ. π., σ. 40.

¹⁰⁹ Βλ. *Χ. Δημόπουλος*, όπ. π., σ. 97-98.

¹¹⁰ όπ. π., σ. 100, 106.

Άλλωστε το όποιο αποτελεσματικό ιδιωτικό management¹¹¹ δεν έχει λόγο να συνεκτιμήσει ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα ή να επιτύχει την επανένταξη αφού έτσι θα μειωνόταν ενδεχομένως η πελατεία της ιδιωτικής φυλακής.¹¹²

Αν η εξουσία εκτέλεσης των ποινικών κυρώσεων ανήκει αποκλειστικά στο Κράτος, τότε και η επανένταξη ανήκει αποκλειστικά σ' αυτό (εντασσόμενο στους σκοπούς της ποινής) και κατά συνέπεια οποιαδήποτε εκχώρηση σε ιδιώτες είναι ανεπίτρεπτη¹¹³ αφού δεν είναι ικανοί και αρμόδιοι να εγγυηθούν και να υπερασπιστούν τα δικαιώματα των κρατουμένων.¹¹⁴

«Τριαδικές» φυλακές που θα λειτουργούν σε ισορροπία και υπέρ του δημόσιου συμφέροντος και υπέρ του ιδιωτικού κέρδους και υπέρ της επανένταξης των κρατουμένων δεν έχουν ακόμα επινοηθεί.¹¹⁵

Αν το Κράτος αδυνατεί να παράσχει κοινωνικές υπηρεσίες, όπως αυτές της κοινωνικής επανένταξης, είναι δυνατό να απαιτούμε από τις ιδιωτικές φυλακές να το πράξουν;¹¹⁶

¹¹¹ Βλ. Στ. Αλεξιάδης, όπ. π., σ. 55, 60.

¹¹² όπ. π., σ. 72-73.

¹¹³ Πρβλ. Χ. Δημόπουλος, όπ. π., σ. 170, Στ. Αλεξιάδης, Σωφρονιστική, όπ. π., σ. 209, Στ. Αλεξιάδης, Η ιδιωτικοποίηση..., όπ. π., σ. 44, 62.

¹¹⁴ Βλ. Χ. Δημόπουλος, όπ. π., σ. 175.

¹¹⁵ Για υβριδικές φυλακές βλ. Στ. Αλεξιάδης, Η ιδιωτικοποίηση..., όπ. π., σ. 47 (υποσημ. 37).

¹¹⁶ Βλ. Τ. Τζαννετάκη, Οι ιδιωτικές φυλακές και τα όρια αμφισβήτησης της λειτουργίας του Κράτους, σε «Αντεγκληματική πολιτική» (επιμ. Ν.Ε. Κουράκης), Ποινικά-42, Α. Σάκκουλας 1994, σ. 427 –βλ. και Γ. Πανούση, Φιλόπτωχη φυλακή;, Ποινικός Λόγος 2003, τ. 3, σ. 1311-1312.

Πόσο εύκολο θα ήταν άλλωστε να εγγραφόταν στο συμβόλαιο με την ιδιωτική επιχείρηση ως όρος¹¹⁷ ή κοινωνική επανένταξη;

Δεν προβλέπεται «ελεγκτής» για την πορεία μιας εξατομικευμένης επανενταξιακής πορείας¹¹⁸ αλλά δεν είναι ούτε λογικό ούτε συμβατό από τη μια να αυξάνεται ραγδαία ο ποινικός πληθυσμός και ο συναφής κοινωνικός αποκλεισμός¹¹⁹ κι από την άλλη να επιμένουμε σε «ατμόσφαιρα επανένταξης».

Διευρυμένος ποινικός έλεγχος και καταστολή δεν συμβιβάζονται με πολιτικές δεύτερης ευκαιρίας.¹²⁰ Άλλωστε πέραν της αχρήστευσης των επικίνδυνων και του ιδιωτικού κέρδους των εταιριών δεν είναι δυνατό να συνδεθεί το (όποιο) αναμορφωτικό ιδεώδες με μη-κρατικούς φορείς, αφού μόνο το Κράτος έχει υποχρέωση στην επιδίωξη της κοινωνικής ειρήνης (που επιτυγχάνεται και μέσω της επανένταξης).¹²¹

¹¹⁷ Βλ. *Ch. Logan*, όπ. π., σ. 127-128.

¹¹⁸ Βλ. Στ. *Αλεξιάδης*, Ιδιωτικές φυλακές; Η απομυθοποίηση ενός θεσμού, σε «Μνήμη ΙΙΙ – Ι. Δασκαλόπουλου, Κ. Σταμάτη, Χρ. Μπάκα», Α. Σάκκουλας 1996, σ. 770, του ίδιου, Η ιδιωτικοποίηση..., όπ. π., σ. 22.

¹¹⁹ Βλ. *L. Vacquant*, όπ. π., σ. 21, 37.

¹²⁰ Βλ. *Χ. Δημόπουλος*, όπ. π., σ. 178 επ.

¹²¹ όπ. π., σ. 196.

6. Πλαίσια δια-λόγου

1. Η ελευθερία του ανθρώπου να διαμορφώνει μόνος του, όπως ο ίδιος νομίζει, την ατομικότητά του και την εν γένει προσωπικότητά του¹²² δεν πρέπει να περιορίζεται στον μη-παρανομήσαντα αλλά να επεκτείνεται και στον «πρώην» κατάδικο που διεκδικεί το δικαίωμα στη δεύτερη ευκαιρία. Για να καταστεί όμως ακώλυτη και ιδίως αποτελεσματική αυτή η άσκηση πρέπει το Κράτος να διασφαλίζει τους σχετικούς όρους.¹²³ Αν η επανένταξη (πρέπει να) γίνεται «στο όνομα των αρχών του κοινωνικού-ποινικού συμβολαίου» ως συνομολόγηση Πολιτείας και πολιτών,¹²⁴ ως χριστιανική ηθική, φιλανθρωπική εκδοχή ή ωφελμιστική εκδοχή,¹²⁵ αν η υποχρέωση του Κράτους να προστατεύει τους πολίτες του όχι μόνον ισχύει μέσα στις φυλακές αλλά επεκτείνεται και στη διαμόρφωση όρων ομαλής επανόδου στην ελευθερία,¹²⁶ αν η σχέση σωφρονιστικής αρχής-έγκλειστου είναι σχέση (δημοσίου) δικαίου και όχι αυθαίρετης υποταγής,¹²⁷ αν στο περιεχόμενο του όρου «ανθρώπινη αξιοπρέπεια» και ιδίως στο τμήμα που αφορά τον αυτοκαθαρισμό συμ-περιλαμβάνεται και το δικαίωμα στη δεύτερη ευκαιρία το οποίο επιτάσσει στην Πολιτεία

¹²² Πρβλ. Π. Παραράς, Σύνταγμα 1975 – Corpus I, άρθρα 1-50, Α. Σάκκουλας 1982, σ. 18.

¹²³ όπ. π., σ. 140-141.

¹²⁴ Βλ. Χ. Δημόπουλος, Η φυλακή –Ιστορική και αρχιτεκτονική προσέγγιση, Α. Σάκκουλας 2003, σ. 145.

¹²⁵ όπ. π., σ. 145-146, 175 –βλ. και Στ. Αναγνωστάκης, Σωφρονιστικό Δίκαιο, Αφοί Κυριακίδη, Θεσ/κη 1983, σ. 105.

¹²⁶ Βλ. Ανθ. Χάιδου, Το σωφρονιστικό σύστημα– ζητήματα θεωρίας και πρακτικής, Νομική Βιβλιοθήκη 2002, σ. 56-57.

¹²⁷ Βλ. Στ. Αναγνωστάκης, όπ. π., σ. 106-107.

όρους συμμόρφωσης και σύμπραξης,¹²⁸ τότε μπορούμε να αισιοδοξούμε. Η προοπτική (*potential*) της προσωπικής ανάπτυξης και της σύννομης ζωής του κρατούμενου μετά την αποφυλάκιση¹²⁹ δικαιολογούν την αναγνώριση του δικαιώματος στην επανένταξη. Το μοντέλο κοινωνικής ανάταξης (*social resettlement model*)¹³⁰ καθίσταται ανενεργό χωρίς πολύμορφες δράσεις με κεντρικό χειριστή τον ίδιο τον κρατούμενο. Ούτε η αποκατάσταση του κατάδικου (άρθρο 66 Π.Κ.)¹³¹ ούτε τα «κοινωφελή έργα»,¹³² ούτε η (όποια) Συμβουλευτική¹³³ χωρίς ταυτόχρονο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹³⁴ μπορεί να λειτουργήσουν, ούτε η επανένταξη μπορεί να συμβάλλει έτσι στη μείωση της υποτροπής. Οι διασταυρούμενες παρεμβάσεις (*interventions croisées*) τόσο στο ψυχολογικό και κοινωνικό επίπεδο όσο και στο ηθικό σύστημα πρέπει να συνοδεύονται και από θεσμικές διευκολύνσεις (π.χ. διαγραφή ποινών από

¹²⁸ Για την προστασία/ σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας των κρατουμένων βλ. Στ. Αναγνωστάκης, *όπ. π.*, σ. 149 επ., Α. Χάιδου, *όπ. π.*, σ. 58.

¹²⁹ Πρβλ. *Ben van den Assem*, Dignity through respect: Canada's approach to protecting the human rights of prisoners, σε "Droits fondamentaux...", *όπ. π.*, σ. 45.

¹³⁰ Πρβλ. *C. D. Spinellis*, Human Rights in Greek prisons, σε "Droits fondamentaux et détention pénale", 7^ο Colloque International de la Fondation Internationale Pénale et Pénitentiaire, dir P. H. Bolle, éd. Ides et Calendes, Neuchâtel 1993, σ. 58.

¹³¹ Βλ. Γ. Κανάτσιος, Σωφρονιστική – Πανεπιστημιακά παραδόσεις, έκτη έκδοση, Αφοί Κυριακίδη, Θεσ/κη, χ.χρ., σ. 218 επ.

¹³² Βλ. Δ. Καστόρχης, Η εν Ελλάδα σωφρονιστική πολιτική, Τύποις «Πυρσού», Αθήνα 1938, σ. 47 επ.

¹³³ Βλ. Σ. Βιδάλη – Π. Ζαγούρα (επιμ.), Συμβουλευτική και φυλακή, Εργ. Ποιν. & Εγκλ. Επιστημών-10, Α. Σάκκουλας 2008 (συλλογικό).

¹³⁴ Βλ. Α. Γιωτοπούλου–Μαραγκοπούλου, Στερητική της ελευθερίας ποινή και ανθρώπινα δικαιώματα, σε «Αντεγκληματική πολιτική και δικαιώματα του Ανθρώπου», Α. Σάκκουλας 1997, σ. 91 επ.

ποινικό μητρώο, εξάλειψη παρεπόμενων ποινών¹³⁵ κ.λπ.).

Εφόσον η «αποκατάσταση» συνίσταται στην «επαναφορά» του (πρώην) κρατούμενου στα δικαιώματά του¹³⁶ τότε γιατί να μην αναγνωρίζεται ως αυτοτελές δικαίωμα αυτή η διαδικασία επανάκτησης προσώπου και δικαιωμάτων;¹³⁷ Γιατί να περιοριστούμε σε στοιχήματα ή κατευθύνσεις της σωφρονιστικής πολιτικής και να μην αναγνωρίσουμε ένα προσωπικό δικαίωμα (*droit subjectif*) στην επανένταξη το οποίο θα μπορεί –ακόμα και δικαστικά– να διεκδικήσει ο κρατούμενος από το Κράτος και τη Διοίκηση;¹³⁸

Μόνον αν η φυλακή κοιτάει προς τα έξω (την ελεύθερη κοινωνία) και όχι προς τα μέσα (προγράμματα συμπεριφοράς για τους κρατούμενους) μπορεί κάτι να πετύχει.¹³⁹

2. Στην υποχρέωση του Κράτους να προστατεύει την αξία του ανθρώπου δίνοντάς του μια δεύτερη ευκαιρία (στην επανένταξη) πρέπει ν' αντιστοιχεί κι ένα *δικαίωμα του κρατούμενου–ανθρώπου*, ένα υποκειμενικό δικαίωμα στην αποφυγή του «κοινωνικού θανάτου».¹⁴⁰ Σε συνδυασμό και με το ατομικό δικαίωμα της πλήρους και συνεχούς (και όχι εφάπαξ) ανάπτυξης (δηλαδή και βελτίωσης) της προσωπικότητας.¹⁴¹

¹³⁵ Βλ. *P. Mbanzoulou*, *La réinsertion sociale des détenus*, L' Harmattan, Paris 2000, σ. 11, 17.

(όπ. π., σ. 17.

¹³⁷ Πρβλ. *Γ. Πανούσης*, *Σωφρονιστική μεταρρύθμιση*, όπ. π., σ. 16, 20.

¹³⁸ Βλ. *P. Mbanzoulou*, όπ. π., σ. 35, 36.

¹³⁹ Βλ. *Anne Owers*, *Imprisonment in the twenty-first century: a view from the inspectorate*, σε *Yv. Jewkes* (ed.), *Handbook on Prisons*, Willan Publ., Devon 2007, σ. 11.

¹⁴⁰ Πρβλ. *Π. Δ. Δαγτόγλου*, *Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα*, Β', Α. Σάκκουλας 1991, σ. 1138-1139.

¹⁴¹ όπ. π., σ. 1145, 1146.

Δεν είναι αποδεκτό «η φυλακή ν' αρχίζει από τη στιγμή που ο κρατούμενος βγαίνει από αυτήν» (la prison commence quand on sort).¹⁴² Γι' αυτό και οι μηχανισμοί επανόδου πρέπει να λειτουργήσουν ευθύς αμέσως μετά την απόλυση.¹⁴³

Η αδυναμία λειτουργίας του Κοινωνικού Κράτους και η αποδυνάμωση του Κράτους Πρόνοιας λόγω της οικονομικής κρίσης δεν πρέπει να επηρεάσουν τις θεσμικές δομές που εγγυώνται τα κοινωνικά δικαιώματα.¹⁴⁴ Το δίκαιο και τα δικαιώματα πρέπει να στοχεύουν σε «προαγωγή συμπεριφορών χρήσιμων για την κοινωνική συμβίωση».¹⁴⁵ Σ' αυτό το πλαίσιο πρέπει να ενταχθεί το υποκειμενικό δικαίωμα κοινωνικής επανένταξης που –έστω– και «ως περιορισμένης έκτασης κοινωνική αξίωση μπορεί να στραφεί εναντίον του κράτους»¹⁴⁶ ζητώντας την εξασφάλιση ενός στοιχειώδους επιπέδου συνθηκών επιβίωσης μετά την αποφυλάκιση.

Η ψυχογενετική αιτιολόγηση του εγκλήματος και ο κοινωνιογενετικός προσανατολισμός της αλλαγής περιβάλλοντος συνιστούν δίπολο ομαλής προσαρμογής.¹⁴⁷ Πρόκειται για μια μορφή τιμωρητικής ατομικής κοινωνιοθεραπείας, δηλαδή μέσω της στερητικής της ελευθερίας ποινής ο κρατούμενος και η κοινωνία καλούνται να αναστοχαστούν τις εκατέρωθεν

¹⁴² Βλ. *Alphonse Spielmann*, *Au diapason des droits de l' homme –Ecrits choisis (1975-2003)*, Bruylant, Bruxelles 2006, σ. 194.

¹⁴³ Βλ. *M. Coleman and G. Spiropoulos*, *Prisoner reentry*, σε “*Encyclopedia...*”, όπ. π., σ. 761.

¹⁴⁴ Βλ. αντί άλλων *Ξ. Κοντιάδης*, *Κράτος Πρόνοιας και κοινωνικά δικαιώματα*, Α. Σάκκουλας 1997, σ. 93 επ., 169.

¹⁴⁵ όπ. π., σ. 169 (υποσ. 4).

¹⁴⁶ όπ. π., σ. 210.

¹⁴⁷ Βλ. *Στ. Αναγνωστάκης*, *Η δυνατότης*, όπ. π., σ. 61.

ευθύνες και παρεκβάσεις.¹⁴⁸

Δεν υπάρχουν αξιόπιστα στοιχεία για να καταλήξουμε οριστικά ότι είναι δυνατή η επανένταξη μέσα στη φυλακή (και μέσω αυτής).¹⁴⁹

Η μη-συνέχιση της εγκληματικής δράσης μετά την αποφυλάκιση¹⁵⁰ δεν έχει στοιχεία κοινωνικής μηχανικής (social engineering) ή χριστιανικής μετάνοιας¹⁵¹ (όπου το υποκείμενο ξαναγίνεται «ομαλό» και έτσι η κοινότητα μπορεί να το αποδεχτεί)¹⁵² αλλά ευρύτερης θεσμικής και κοινωνικής πολιτικής.¹⁵³

Η (νέα;) κοινωνική θέση του (απο)φυλακισθέντα πρέπει να συνοδεύεται και από μια ηθική χροιά ώστε το προηγούμενο έγκλημά του ν' αποδίδεται σε «α-νοησία» και όχι σε διαφθορά,¹⁵⁴ σε ατυχία και όχι σε κοινωνικό δαρβινισμό.¹⁵⁵

¹⁴⁸ όπ. π., σ. 65-66.

¹⁴⁹ Βλ. αντί άλλων *Lee Sechrest*, *The rehabilitation of criminal offenders: problems and prospects*, Washington, National Academy et Sciences 1979.

¹⁵⁰ Βλ. *R. A. Back and P. H. Rossi*, *Prison reform and states elites*, Cambridge, Ballinger 1977, σ. 3 επ.

¹⁵¹ Βλ. *D. Garland*, *Punishment and Welfare*, Gower Aldershot 1985, σ. 4, 127.

¹⁵² όπ. π., σ. 263.

¹⁵³ όπ. π., σ. 263.

¹⁵⁴ Πρβλ. *Αλαίν Ντε Μποττόν*, *Περί του κοινωνικού status*, δεύτερη έκδοση, μτφ. Γ. Ανδρέου, Πατάκης 2004, σ. 94 επ., 106.

¹⁵⁵ όπ. π., σ. 106-107, 115.

Η «επιστροφή στην κοινωνία»¹⁵⁶ προϋποθέτει σεβασμό στην συνταγματικά κατοχυρωμένη αξία του κρατούμενου-ανθρώπου¹⁵⁷ και εξατομικευμένη σωφρονιστική διευκόλυνση που δεν θα τον χρησιμοποιεί όμως «ως αντικείμενο» (λόγω ασφάλειας ή δημοσίου συμφέροντος)¹⁵⁸ αλλά μόνον ως υποκείμενο δικαιωμάτων.¹⁵⁹

Η ανάπτυξη των ηθικών ενστίκτων (*moral instincts*) των κρατουμένων ως στόχο του αποκαταστατικού ιδεώδους και η δημιουργική (*constructive*) λειτουργία της φυλακής¹⁶⁰ κατέληξαν σε άνισα, άδικα και πατερναλιστικά αποτελέσματα (αφού οι έγκλειστοι είχαν προνόμια αλλά όχι δικαιώματα).¹⁶¹ Πρέπει να απομακρυνθούμε από τις «νόμιμες προσδοκίες» (*legitimate expectations*) και την κατασταλτική κουλτούρα της σωφρονιστικής διοίκησης¹⁶² και να πείσουμε Νομοθέτη και Δικαιοσύνη στο να προσεγγίσουν με ευρύτητα πνεύματος την άσκηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων.¹⁶³

¹⁵⁶ Βλ. *Αγγ. Πιτσελά*, Διεθνή κείμενα σωφρονιστικής πολιτικής, Σάκκουλας, Θεσ/κη 2003, σ. 3-4 (υποσημ. 6).

¹⁵⁷ όπ. π., σ. 56. Και της επαν-απόδοσης της ιδιότητας του πολίτη βλ. *Δ. Βενιέρης*, Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική και κοινωνικά δικαιώματα, Ελληνικά Γράμματα 2009, σ.55

(Πρβλ. αγόρευση αντεισαγγ. *Απ. Κ. Κόλλια*, σε αποφ. 138/55, *ΠοινΧρ. Ε'* (1955), σ. 355.

¹⁵⁹ Βλ. *Ι. Μανωλεδάκης*, «Ανθρώπινη αξιοπρέπεια»: έννομο αγαθό ή απόλυτο όριο στην άσκηση εξουσίας;, σε *Ι. Μανωλεδάκης – C. Prittwitz* (επιμ.), Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, Σάκκουλας, Θεσ/κη 1997, σ. 14-15, 17 –*G. Bemann*, όπ. π., σ. 121.

¹⁶⁰ Βλ. *D. Scott*, The changing face of the English prison: a critical review of the aims of imprisonment, σε *Yv. Jewkes* (ed.), Handbook on Prisons, Willan Publishing, Devon 2007, σ. 51, 52.

¹⁶¹ όπ. π., σ. 52.

¹⁶² Βλ. *Dirk van Zyl Smit*, Prisoners' rights, σε "Handbook...", όπ. π., σ. 574, 579, 580.

¹⁶³ όπ. π., σ. 580.

Το νομικό status, που προκύπτει από την αναγνώριση προσωπικού δικαιώματος στο σωφρονιστικό κώδικα, υπερβαίνει τα *νόμιμα ενδιαφέροντα* (intérêts légitimes) και επιβάλλει ανάλογες φυσικές ή ηθικές συνθήκες για την άσκηση μέσα στη φυλακή καθώς και για δικαστική προστασία σε περίπτωση παραβίασης από τη διοίκηση.¹⁶⁴

Πρέπει να δούμε το δικαίωμα στην επανένταξη ως ένα *γενικό δικαίωμα* από το οποίο απορρέουν όλα τα ειδικά δικαιώματα.¹⁶⁵

Οι διακηρύξεις αρχών για κοινωνική επανένταξη δεν αρκούν. Χρειάζονται και θεσμικές εγγυήσεις¹⁶⁶ αλλά και ένα minimum κοινωνικής προστασίας (ακόμα κι αν η έννομη προστασία και η αγωγή αξίωση δεν αναγνωρίζονται πλήρως).¹⁶⁷

Επιβάλλεται –στο πλαίσιο της κοινωνικής πολιτικής– να ορισθεί και να κατοχυρωθεί νομοθετικά *το δικαίωμα των κρατουμένων στην κοινωνική επανένταξη, ως τμήμα της προστασίας της ανθρώπινης αξίας οποιουδήποτε*.¹⁶⁸

Ένα νέο λοιπόν δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια πρέπει να γεννηθεί.

¹⁶⁴ Βλ. *Luigi Daga*, Le détention en exécution de la sanction, sous l' angle notamment de la Convention Européenne pour la protection des droits de l' homme, σε “Droits fondamentaux...”, όπ. π., σ. 164-165.

(όπ. π., σ. 169, 179.

¹⁶⁶ όπ. π., σ. 212, 213.

¹⁶⁷ όπ. π., σ. 211.

¹⁶⁸ όπ. π., σ. 443. Για τις σχέσεις κοινωνικής πολιτικής και κοινωνικών δικαιωμάτων βλ. *Δ. Βενιέρης*, όπ.π., σ. 428

3. Οι χρησιμοποιούμενοι όροι είναι πολλοί. Βελτίωση (amendement), επανακοινωνικοποίηση (resocialisation), αποκατάσταση (réhabilitation), επανένταξη (reclassement)¹⁶⁹ αλλά ως γνωστόν το άτομο δεν αλλάζει αν δεν αλλάζει ταυτόχρονα το περιβάλλον του.¹⁷⁰

Η συναίνεση ως στοιχείο του αυτοπροσδιορισμού¹⁷¹ συμβάλλει στην επιστροφή στο legal status¹⁷² αλλά το νομικό κριτήριο επανένταξης δεν αρκεί.¹⁷³ Γι' αυτό η επανένταξη πρέπει ν' αρχίζει πριν από την ποινική δίκη¹⁷⁴ ώστε ν' αποφεύγεται ο στιγματισμός.¹⁷⁵

Οι minima κανόνες¹⁷⁶ δεν φαίνεται να μπορούν να κατοχυρώσουν τη χρήση των δικαιωμάτων μέσα στη φυλακή¹⁷⁷ ούτε να εξασφαλίσουν μετασφρονιστικές δομές.¹⁷⁸

¹⁶⁹ Βλ. *P. Mbanzoulou*, όπ. π., σ. 15-16.

¹⁷⁰ Βλ. *St. Plawski*, όπ. π., σ. 39.

¹⁷¹ Βλ. *N. Παρασκευόπουλος*, όπ. π., σ. 77, *G. Bemann*, όπ. π., σ. 121, 127, *Kl. Lüderssen*, όπ. π., σ. 146.

¹⁷² Βλ. *D. Garland*, όπ. π., σ. 263 (υποσημ. 4).

¹⁷³ Βλ. *St. Plawski*, όπ. π., σ. 39.

¹⁷⁴ Βλ. *Th. Lenckner*, όπ. π., σ. 8 επ.

¹⁷⁵ Βλ. *Alph. Spielmann*, όπ. π., σ. 323 επ.

¹⁷⁶ Βλ. *M. Herzog-Evans*, όπ. π., σ. 14 επ., *P. Mbanzoulou*, όπ. π., σ. 30 επ., *Αγγ. Πιτσελά*, όπ. π., σ. 24, 44 επ., 168, 183 επ., 227, 263, 510, 785, 812, *Στ. Αλεξιάδης*, Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική..., όπ. π., σ. 59, 167, 200, *A. Χαίδου*, όπ. π., σ. 60 επ., *Χ. Δημόπουλος*, όπ. π., σ. 612 επ.

¹⁷⁷ Βλ. *R. Gassin*, Rapport de synthèse, σε "Les prisons dites privées", όπ. π., σ. 208, *Στ. Αλεξιάδης*, Η προστασία..., όπ. π., σ. 138 επ., *N. Κουράκης*, Ποινική καταστολή, Α. Σάκκουλας 2009.

¹⁷⁸ Βλ. *Αγγ. Πιτσελά*, όπ. π., σ. 58, 61, 91, *Στ. Αλεξιάδης*, Προς αναμόρφωση..., όπ. π., σ. 71 επ., *N. Κουλούρης*, Κοινωνική επανένταξη..., όπ. π., σ. 52 επ., *P. Mbanzoulou*, όπ. π., σ. 49 επ.

Πρέπει να συμφωνήσουμε σε ορισμένα αυτονόητα:

- 1) Η κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων ως προσωπική διαδρομή δεν ταυτίζεται με την αποφυλάκιση, αφού προσδιορίζεται από παράγοντες ποικίλους και συχνά αντιφατικούς.
- 2) Η κοινωνική επανένταξη ως θεσμική διαδικασία δεν είναι φιλανθρωπία αλλά υποχρέωση του Κράτους Πρόνοιας και αυθεντική έκφραση της αλληλεγγύης της κοινωνίας των πολιτών (και των ανθρώπων).
- 3) Η κοινωνική επανένταξη ως μετασφρονιστική μέριμνα προϋποθέτει λειτουργία δημοσίων δομών (εντός και εκτός της φυλακής), εξειδικευμένο προσωπικό και κυρίως αλλαγή αντιλήψεων.
- 4) Η κοινωνική επανένταξη ως δεύτερη ευκαιρία στην εποχή της διακινδύνευσης και των αποκλεισμών δεν μπορεί να πετύχει εάν δεν πιστεύουμε ότι όλοι (χωρίς διακρίσεις και στερεότυπα) έχουν το δικαίωμα να επιστρέψουν κοντά μας.
- 5) Η κοινωνική επανένταξη ως αντεγκληματική προοπτική συνιστά την προσφορότερη πολιτική πρόληψης καθώς σπάει το φαύλο κύκλο ή τον κρίσιμο κρίκο της αέναης υποτροπής και καταστολής.

Και να συνειδητοποιήσουμε και κάτι ακόμα:

- η *συνευθύνη* των φορέων και εμπλεκομένων (και όχι οι διακηρύξεις και οι μεγαλοστομίες),
- η *έμπρακτη συμπαράσταση/ αρωγή* (και όχι η νομοθετική πρόβλεψη),
- η *κοινή γλώσσα και δράση* των ειδικών (και όχι η διατύπωση αλληλοαναιρούμενων θεωριών),

- η δημιουργία δικτύου υπηρεσιών (και όχι οι σπασμωδικές και σποραδικές ενέργειες ενός φορέα),
- και τέλος, ο σεβασμός στα βιώματα και στις εμπειρίες των ιδίων των κρατούμενων – ανθρώπων (και όχι η επιβολή κρυφοκαταπιεστικών ή ηθικολογούντων μέτρων), συγκροτούν το πλέγμα που μπορεί να μας δώσει θετικά αποτελέσματα.¹⁷⁹

Ο κρατούμενος όχι μόνο δεν πρέπει να στερείται των κοινωνικών του δικαιωμάτων αλλά πρέπει να του αναγνωρισθεί το κοινωνικό δικαίωμα στην επανένταξη ως κρίσιμο στοιχείο της λειτουργικής (επαν) ενσωμάτωσής του στο πολιτικοκοινωνικό γίνεσθαι.¹⁸⁰ Η μεταγενέστερη συμμετοχή στην κοινωνική/ δημόσια ζωή προϋποθέτει ενεργητική λειτουργία του δικαιώματος στην επανένταξη μέσα στη φυλακή.¹⁸¹ Η ενισχυμένη προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων κάτω από την ομπρέλα του δικαιώματος στην επανένταξη θα επιτρέψει στον κρατούμενο να ασκήσει και τα ατομικά και πολιτικά του δικαιώματα και να ξαναβρεί τα δίκτυα των σχέσεών του.¹⁸² Θυμίζω ότι «αποκαθιστούμε» τον άνθρωπο και τις σχέσεις του και όχι την ίδια τη φυλακή ή την τιμωρία.

¹⁷⁹ Βλ. Γ. Πανούσης, Equal όπως ίσοι;, *Δικαιόγραμμα*, Απρ.-Ιουν. 2005, σ. 7.

¹⁸⁰ Πρβλ. Σ. Μηναΐδης, Τα εκλογικά δικαιώματα των κρατούμενων, Α. Σάκκουλας 2009, σ. 126-127.

¹⁸¹ Πρβλ. όπ. π., σ. 130.

(Βλ. Στ. Αλεξιάδης, Η προστασία των δικαιωμάτων του Ανθρώπου κατά τη διάρκεια της έκτισης της ποινής, σε ίδιον, *Ανθρώπινα δικαιώματα – Ποινική καταστολή*, Σάκκουλας, Θεσ/κη 1990, σ. 148-149.

Η εκχώρηση από το Κράτος αρμοδιοτήτων στον ιδιωτικό τομέα¹⁸³ δεν δημιουργεί εγγυήσεις όρων συμβατότητας με τα δικαιώματα ή με την ειδική πρόληψη¹⁸⁴ και βέβαια δεν εξαλείφει τη διαφθορά.¹⁸⁵

Πέραν όμως των ενστάσεων αντισυνταγματικότητας¹⁸⁶ εξεταστέον κατά πόσο παρόμοιες «εκ-τροπές» εναρμονίζονται με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.¹⁸⁷

Πρέπει συνεπώς το *δικαίωμα στην επανένταξη* να ενταχθεί στα *δικαιώματα του ανθρώπου*¹⁸⁸ στο πλαίσιο της δυνατότητας αυτοκαθορισμού και αυτοδιάθεσής του *δυνάμει ελεύθερου ανθρώπου*, έχοντος ίδια αξία με τους «εκτός». Αυτή ας είναι η πρώτη κοινή παραδοχή στο δύσκολο διάλογο που (ελπίζω ότι) θα ακολουθήσει.

¹⁸³ Βλ. *Ch. Logan*, όπ. π., σ. 61, *T. Τζαννετάκη*, όπ. π., σ. 434 επ., *N. Κουράκης*, Ποινική καταστολή, όπ. π., σ. 182, *Στ. Αλεξιάδης*, όπ. π., σ. 50.

¹⁸⁴ Βλ. *Ch. Logan*, όπ. π., σ. 459, 461.

¹⁸⁵ όπ. π., σ. 211 επ.

¹⁸⁶ Βλ. *L. Favoreu*, Approche constitutionnelle du principe de la participation du secteur privé au fonctionnement du service public pénitentiaire, σε “Les prisons dites privées”, όπ. π., σ. 48-62.

¹⁸⁷ Πρβλ. *John Palmer*, Constitutional rights of prisoners, 4th ed., Cincinnati, Anderson Publ. 1992, σ. 29 επ.

¹⁸⁸ Βλ. *II. Cannat*, Les droits du détenu, *Revue Pénitentiaire et Droit pénal*, 1953, v. 77, σ. 218.